

*Попова Валентина Вікторівна,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та підприємництва,
Національна академія статистики, обліку та аудиту*

ВИЗНАЧЕННЯ ОРІЄНТИРІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У СИСТЕМІ ІНСТИТУЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ КООРДИНАТ

Економіка України перебуває у стані глибокої економічної кризи, яка триває уже більш ніж чверть століття. На глибину і масштаб цієї кризи вказує те, що країна навіть у 2017 р. все ще не досягла показника ВВП 1990 р. На початку 90-х років намагання подолати кризу та контролювати її перебіг заходами бюджетно-податкової та кредитно-фінансової політики були нівельовані гіперінфляцією та відсутністю власної валюти. Наприкінці 90-х років зобов'язання дотримуватися умов «Вашингтонського консенсусу» та повна незахищеність внутрішнього ринку від зовнішніх деструктивних впливів сформували таку структуру виробництва з переважанням сировинних і видобувних галузей, що відповідає найгіршій моделі економічного розвитку. Це спричинило цілий комплекс соціально-економічних проблем початку 2000-х років – високий рівень безробіття, галопуючу інфляцію, вражаюче знецінення національної валюти (за 20 років майже у 20 разів), та, як наслідок, злиденний рівень життя переважної більшості пересічних українців.

В умовах сьогодення накопичення соціально-економічних проблем набуло масштабів національної катастрофи: Україна починає зникати демографічно та географічно. Тобто ми підійшли до крайньої межі – Україна може втратити не тільки суб'єктність, а й об'єктність – зникнути з мапи світу як окрема незалежна країна.

В умовах міжнародної інтеграції та глобалізації виробничих процесів ця небезпека значно посилюється тим, що між країнами виникають кордони, зумовлені рівнем науково-технічного розвитку. Тобто при формальному знищенні географічних кордонів між країнами виникають фактичні, які пов'язані зі спеціалізацією на певних видах економічної діяльності, що мають різну віддачу та можливості стосовно створення валової доданої вартості. А це є визначальним для накопичення ВВП, формування його структури, темнів зростання і приросту, типу економічного розвитку; врешті-решт, це робочі місця і рівень життя більшості пересічних українців.

Складність, а іноді і неможливість подолання цих специфічних кордонів, спричинених глобалізацією торгівлі та, під її тиском, міжнародною спеціалізацією країн на неефективних видах економічної діяльності, створює перевернуту структуру виробництва на користь сировинних і видобувних галузей. Конкурування продукцією цих галузей на міжнародних ринках можливо лише через зменшення собівартості виробництва, тобто зниження оплати праці найманих працівників та девальвації національної валюти.

Зменшення оплати праці найманих працівників зменшує кунівельну спроможність населення та стискає внутрішній ринок. Відсутність попиту з боку домогосподарств майже на усі товари і послуги, окрім продуктів харчування, ліків і послуг житлово-комунального господарства, не спонукає підприємців до відкриття нових підприємств та створення нових робочих місць. Це спричиняє безробіття, загострює конкуренцію на ринку праці та змушує найманих працівників погоджуватися на неадекватно низьке винагородження за працю. Це, відповідно, знижує соціально-економічні стандарти.

Отже, маємо замкнене коло – низькі соціально-економічні стандарти пересічних громадян у бідних країнах спричинені викривленою структурою виробництва, яка стала наслідком нав'язаної ззовні наднаціональними структурами спеціалізації на неефективних видах економічної діяльності.

Розірвати це коло можна лише шляхом зміни Україною типу економічного розвитку та усвідомленого визначення його орієнтирів у системі інституційно-господарських координат.

В умовах сьогодення склалася практика, коли економічний стан країни вимірюється кількісними показниками душевого та сукупного валового внутрішнього продукту (ВВП), який формується під впливом певних якісних характеристик. Тобто економічний розвиток має цілком визначений тип. Він формується або несвідомо (під впливом певних обставин), або обирається свідомо (на основі наукових знань). Але реалізувати його неможливо за відсутності позитивного сприйняття переважною більшістю суснільства.

Попередніми дослідженнями було теоретично обґрунтовано та статистично доведено, що найбільш впливовими рівнями формування ВВП є: *I* – «регулювання»; *II* – «технології»; *III* – «споживачі»; *IV* – «споживання»; *V* – «продукт», які наведені у ієрархічній підпорядкованості та взаємозумовленості і визначають тип економічного розвитку [1].

Аналіз праць видатних науковців-теоретиків і макроекономічних статистичних показників розвинених країн доводить, що Україні доцільно рухатися тим шляхом та обрати той тип економічного розвитку, який є притаманним розвиненим країнам. А історично перевіреним методом цього повинна стати емуляція: «Емуляція – це суперництво, бажання переважати у чому-небудь одне одного; імітація функціонування всіх або частини однієї системи за рахунок засобів іншої» [2, с. 230].

Тобто не беззаперечно виконувати економічні та політичні рекомендації, надані разом із фінансовою підтримкою бідним країнам, а робити так, як це свого часу робили багаті країни – коніювати їхні методи та заходи, імітувати механізми та інструменти, переносити закони та принципи з відповідною адаптацією до національних умов таким чином, щоб нарощувати у кінцевому підсумку могутність своєї країни.

Ґрунтовні та статистично підтвержені переваги застосування емуляції навів Ерік С. Райнерт у книзі «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» [3]. Він на багатьох історичних прикладах показав, що саме емуляція є витоком успішного розвитку країни, а не порівняльні переваги чи вільна торгівля.

У контексті економічного розвитку емуляція – це імітація бідними країнами типу економічного розвитку багатих з метою порівнятися з ними або навіть перевершити.

Доречно також наголосити на тому, що країни, які розробили «Вашингтонські принципи» для бідних країн, заборонили використовувати їм методи, які свого часу широко застосовували самі. Це цілий спектр потужних протекціоністських заходів, підтримка вітчизняної обробної промисловості, націоналізація природних монополій тощо. Не дивно, що «Вашингтонські принципи» у кінцевому підсумку стали руйнівними для багатьох найбідніших країн світу.

Дієвість та ефективність застосування принципу емуляції для України з метою подолання соціально-економічних проблем вимагає правильного та обґрунтованого вибору порівняльної бази. Тобто ми повинні чітко усвідомити, методи економічної діяльності яких країн для України є найбільш бажаними; заходи, механізми та інструменти впливу яких є найбільш доцільними; які саме закони та принципи (з відповідною адаптацією до національних умов) потрібно імітувати та емулювати.

З урахуванням географічного місця розташування України, демографічної складової, специфіки її історії та ментальності громадян, у якості країн для здійснення міжнародного порівняльного аналізу було обрано Білорусь, Польщу та Францію. Це європейські країни, які або межують з Україною (Польща та Білорусь – отже вони нам близькі ментально); або мають порівнянну кількість населення (Польща, що визначає місткість внутрішнього ринку); або мають порівнянну площу та ресурсний потенціал (Франція, що впливає на забезпеченість виробничого процесу ресурсами), або мають спільну економічну історію (Білорусь, тобто організаційно-економічний механізм управління розвитком національної макросистеми, або інституційне середовище).

Аналіз інституційно-господарських відмінностей національної макросистеми (НМС) у системі міжнародних порівнянь показав, що вони мають такі типи економічного розвитку: Україна – 1, Білорусь – 6, Польща та Франція – 24 (чим більше порядковий номер типу, тим він є досконалішим).

Перший тип економічного розвитку в Україні означає, що в умовах жорсткого адміністрування та регулювання з боку монополістично-олігополістичних угруповань, які уособлюють державу, та за повної відсутності конкуренції на застарілих затратних технологіях виробляється продукція з низькою доданою вартістю для експорту: це переважно сировина сільськогосподарського призначення та нанівфабрикати – труби і металевий прокат.

Цей найгірший тип економічного розвитку, який є цілковитою деградацією, призводить до постійного стискання внутрішнього ринку в Україні – адже конкуренція на міжнародних сировинних біржах тільки загострюється, а відтак потрібно постійно зменшувати виробничі витрати. А їх зменшення відбувається через скорочення оплати праці найманих працівників та знецінення національної валюти.

Білорусь має кращий тип економічного розвитку – 6. У Білорусі в умовах жорсткого адміністрування та регулювання з боку держави за відсутності конкуренції на переважно на застарілих затратних технологіях виробляється продукція для споживання на внутрішньому ринку, яка має достатньо високу додану вартість. Це призвело також до стрімких позитивних змін в економіці Білорусі, коли спостерігається зростання ВВП порівняно з 1990 р. майже удвічі.

Франція і Польща, відповідно до інституційно-господарського спектру формування ВВП, мають найкращий тип економічного розвитку. Тобто в умовах конкурентної економіки, яка унеможлиблює застосування затратних технологій, при достатньо високому потенціалі внутрішнього ринку (визначається переважно кількістю населення) виробляється продукція кінцевого споживання.

Конкретизація типу економічного розвитку НМС за складовими інституційно-господарського спектру формування ВВП показує, що 24-й тип характеризується випуском високоякісних і конкурентоспроможних товарів і послуг для кінцевих і проміжних споживачів, що стало можливим завдяки протекціоністському захисту внутрішнього ринку при відносно досконалому інституційному середовищу, яке сприяє ефективному функціонуванню національної економіки.

Отже, можна констатувати, що в Україні за досліджуваний період позитивних змін у структурі виробництва, експортно-імпортній орієнтації та науково-технічному прогресі не відбулося, а погіршення кількісної складової економічного розвитку стало наслідком погіршення комплексу якісних складових: способу регулювання при формуванні факторних комбінацій (тип регулювання залишився тим самим командним, якій не сприяє розвитку підприємництва, але беззаперечний диктат держави змінився на вплив олігархічних груп); застосовуваних технологій (вони не змінилися на економічні, оскільки відсутність конкуренції на олігархічно-монополістичних ринках не сприяє конкуренції та використанню ощадливих технологій); посилення орієнтації на зовнішні ринки при сировинній структурі експорту. Причому це відбулося при суттєвому стисканні внутрішнього ринку.

Як підсумок, можна зазначити, що у цілому зміни у якісних показниках економічного розвитку в Україні були спрямовані на руйнування економічного потенціалу та знищення могутності нації.

Це проявилось у наступному:

– за роки незалежності в Україні майже повністю знищено переробну промисловість і машинобудування, а в Україні є аномально високою частка сільського господарства і видобувних галузей у структурі ВВП за видами економічної діяльності;

– неефективний розподіл призвів до того, що більше 70% багатств в Україні належить декільком олігархічним кланам;

– вплив олігархічних груп на формування цін і житлово-комунальних тарифів при відсутності конкуренції створює нерівноцінні умови обміну фактора «праця» на товари та послуги. Тобто оплата праці найманих працівників в Україні штучно занижена порівняно з іншими країнами;

– низька заробітна плата та пенсії зменшує споживання та можливість задоволення навіть фізіологічних потреб.

Як показало дослідження, нехтування якісними складовими не тільки суперечить визначенню економічного розвитку з точки зору діалектики, а й унеможлиблює зростання його кількісної складової – оскільки економічний розвиток є узгодженим процесом якісно-кількісних змін. Попередні дослідження довели, що країни, які характеризуються високими соціально-економічними показниками, мають тип економічного розвитку, який варіює у діапазоні 20–24.

Тобто Україні, яка має 1-й тип економічного розвитку, потрібно змінити його на 20–24-й. Механізмом цієї зміни має стати емуляція – це імітація з метою порівнятися з розвиненими країнами або перевершити їх за соціально-економічними показниками. Емуляція, а не порівняльні переваги чи вільна торгівля, повинні стати підґрунтям успішного економічного розвитку.

З цього слідує висновок: країна, яка хоче подолати бідність та наблизитися за основними соціально-економічними показниками до рівня багатих країн, повинна дотримуватися не умов «Вашингтонського консенсусу», а максимально застосовувати емуляцію – у інституційному середовищі (у першу чергу це стосується усієї нормативно-правової бази, яка регулює процеси виробництва: податкове навантаження на бізнес, трудовий кодекс, адміністративно-господарський кодекс, відсоткові ставки у монетарній сфері – облікові, кредитні, депозитні тощо); при визначенні експортно-імпоротної орієнтації потрібно керуватися не відносними перевагами, а широко застосовувати систему протекціоністських заходів для стимулювання внутрішнього виробника; формувати таку виробничу структуру та міжгалузеві пропорції, яка подібна до багатих країн (змінити пропорції у виробництві за видами економічної діяльності з домінування сировинних та видобувних галузей на користь переробних з високою доданою вартістю); копіювати технології багатих країн.

Список використаних джерел

1. Попова В. В. Статистична ідентифікація теорій економічного розвитку : методологія та практика вимірювання : [моногр.] / В. В. Попова. – К. : ВПД «Формат», 2010. – 428 с.
2. Новий словник іншомовних слів / Ред. Л. І. Шевченко]. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
3. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Пер. с англ. Н. Автономовой, под ред. В. Автомова. – М. : Изд. дом. Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.